

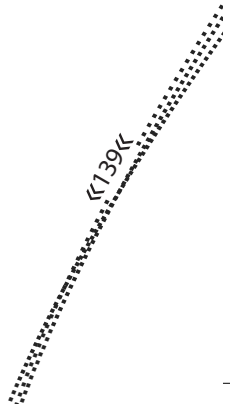
IDEJA JADRANA U OPUSU NIKE BARTULOVIĆA

Sažetak: Rođen i odrastao u Starom Gradu na otoku Hvaru u Srednjoj Dalmaciji, formiran u Splitu, Pragu i Grazu, i austrijskim tamnicama, od 1925. sa stalnim boravkom u Beogradu, Niko Bartulović je svoju ideju Jadrana očitovao i pronosio u svojim književnim i uredničkim djelima, u kritici i uređivačkoj politici, u časopisima i usmenim putem. U radu se istražuju specifičnost i razvoj te ideje u kontekstu njegovog cjelokupnog književnog i publicističkog opusa i intelektualnog djelovanja unutar književnog polja u kojem je djelovao.

Gljučne riječi: Niko Bartulović, slavenski Jadran, Stari Grad na Hvaru, Split, Jadranska straža, kulturološka integracija, književno polje, geokritika

Na predavanju „Naše more“, izgovorenom 12. 2. 1930. na Radio Beogradu, Niko Bartulović izrekao je ono što se može smatrati sintezom njegove ideje o Jadranu, kao dijela programa kulturološke integracije u okviru tadašnje jugoslavenske kulturne paradigme:

More ne može da se nauči iz knjiga. Ni iz slike, ni iz predavanja. Ono može samo da se oseti. Govorim sve ovo ne da poučim, već da potaknem. More treba videti i zavoleti. Treba njegovu lepotu osetiti, njegovu korist opisati, treba ići na more. Praćakati se u njegovoj vodi, vozikati se lađicom, motriti ukrcavanje i iskrcavanje, odlaske i dolaske parobroda, razgledati vanredne prirodne luke, govoriti sa ljudima i osetiti puls. Onda više i ne treba

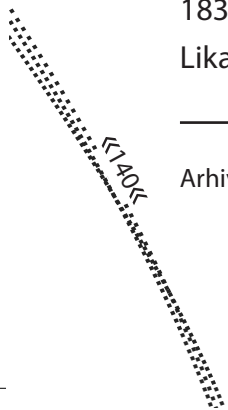
propagande. Jer kad čovek sve to vidi i uz to mu padne na pamet, da je sve to njegovo, naše, onda je pomorski mentalitet već rođen. Onda će se on razvijati sam od sebe. [...] Mi nemamo društva, koje se bavi talijanskom obalom Jadrana. I ne treba nam. Ali mi imamo „Jadransku stražu“ koja je uzela zadatak da brani naš, jugoslovenski Jadran, da širi interes za nj, da upoznava čitav narod sa njime, u jednu reč, da u celoj zemlji stvara taj pomorski mentalitet koji nam je za budućnost neophodno potreban (Bartulović 1930).

Bartulović je bio čovjek s mora, odrastao sa spoznajom maritimnog prostranstva, njegove tajnovitosti, dalekih prostora koje tek treba otkriti. Želja da tu spoznaju prenese svojim suvremenikima bitan je sastavni dio njegove ideje jugoslavenstva.

Niko Bartulović je bio rođen u najstarijem gradu na hrvatskoj obali Jadrana (Grci su ga osnovali 384. pr. n. e.), skromna obiteljska kuća sa zapisom istoimenog pretka na pročelju stoji i danas u neposrednom susjedstvu Hektorovićevo¹g Tvrdalja. U tom je mjestu završio osnovno školovanje, gimnaziju je započeo u Splitu, jednoj od najljepših jadranskih luka, a maturirao je u Zadru 1912., u generaciji koja je ispit zrelosti polagala na hrvatskom jeziku. Potom je upisao studij slavistike u Pragu, a zatim nastavio studij slavistike i romanistike (talijanistike) u Grazu.¹

Ideja Jadrana razvijala se kod njega u književnom i u publicističkom opusu: Stari Grad i njegova okolina su mjesta radnje u većini njegove proze, oni koji poznaju taj krajolik mogu posvjedočiti da su toponimi gotovo u cijelosti realni, a to su trgovi Ploča, Škor, Tvrdalj, potom ulice Vaganj, Riva, Stradun, gradski park Vrba, zgrada Čitaonice, groblje Budinjac, osnovano 1836., sjeverna obala Priko, južno šetalište put Lanterne, a iz neposredne okolice su toponimi Likareva kuća, Purkin kuk, selo Dol i morske uvale Duboka, Maslinica, Žukova i Paklina. Bar-

¹ Usp. sveučilišne *Nationale* s ispisom kolegija koje je pohađao u Grazu, koje sam dobila iz Sveučilišnog Arhiva.

tulović je kroničar tog povijesnog gradića,² ali ni pripovjedač ni njegovi likovi ne govore lokalnim dijalektom nego književnim jezikom, doduše protkanim znatnim brojem lokalizama i lokalnih frazema.³ Kad u pripovijetkama „Sin siromaha“ i „Tri divna druga“ (Bartulović 1938) spomene macićinu, zlu kob povezanu s pučkim vjerovanjem u duhove: „sjena oca poput macićine pratila ga je na šetnji do Lanterne“ (Bartulović 1938: 54) i „kao da su ga macićine ošinule“ (Isto: 78), čitalac koji nije s otoka morao bi imati pri ruci Rječnik koji prati roman *Na prelomu*,⁴ ili neki drugi izvor kako bi pojasnio taj pojam.

Nakon tri godine tamnovanja i napisa u časopisima i novinama, Bartulović je u četvrtom broju drugog godišta (1919.) *Književnog juga*, časopisa koji je uređivao iz zagrebačke Gundulićeve ulice broj 29, s Andrićem, Vladimirom Ćorovićem i Brankom Mašićem, objavio novelu „Dva saputnika“. Vrijeme radnje je suvremeno, netom poslije Velikog rata, putnici se nalaze na palubi broda koji plovi iz Rijeke prema Dalmaciji. Oslijepjeli ratni invalid vraća se svojoj obitelji u primorski gradić i, premda je izgubio vid, osjeća i prepoznaje i najsitnije detalje morskog krajolika, i to prenosi svom suputniku koji, kako kaže, isto tako četiri godine nije vidio more, pa bi prema tome upravo on mogao biti Bartulovićev alter ego, povratnik s robije.

2 Stari Grad i njegova okolina su mjesto radnje Hektorovićevo *Ribanja i ribarskog prigovaranja*, pripovijedaka Verke Škurla Ilijić, Bartulovićevih pripovjedaka i romana *Na prelomu*, pjesama Danka Anđelinovića, Cvita Škarpe i Tonka Maroevića te, u novije vrijeme, nekoliko romana za djecu i mlade Zvonka Todorovskog i romana za mlade *Leto kada sam naučila da letim* Jasminke Petrović.

3 Premda nepotpisan, ali sasvim sigurno autorovom rukom ispisan dodatak romanu *Na prelomu* naslovljen „Rječnik nepoznatih riječi, imena i fraza“ sadrži čitav niz lokalizama, izgovorom i grafijom slaveniziranih venetizama odnosno talijanizama, zanimljivih starih i zaboravljenih riječi i frazema, od kojih su neke sigurno donijeli moreplovci (na primjer: *ajednkier* za engl. I don't care, *sanababić!* za engl. Son of the bitch, ili *non compro pan* (tal. „ne kupujem kruha“) za franc. Je ne comprend pas, *lutor* (= luteran) u značenju bezvjerac, i mnoge druge. Talijanaštvo koje je na političkom planu odbacivao, pokazalo se, s druge strane, utkano u njegovu zavičajnu baštinu.

4 Macićinu ovako tumači Bartulović: „noćna avet, iz narodnog praznovjerja“ (Bartulović 1928: 4).

– Kako vi sve to dobro znate, začudih se ja i nehotice. – Ja?! Sve ja znam, odvrati on brzo i tako ponosno, da sam i opet morao zaboraviti, da je slijep. Od šeste sam godine na moru. Bio sam sve po malo: i mornar, i ribar, i kapetan. Svaki mu škrip poznam, svaki ćuh nanjušim, svaku boru odgonetam. I na moru, i na nebu, i na čelu. Ljude ćete najbolje upoznati na moru; pred njime su svi kao djeca (Bartulović 1919: 175).

Tako govori slijepac i otkriva autorovu polaznu motivaciju za prenošenje ideje Jadrana: prenijeti ideju mora onima koji nisu na njemu i s njime odrasli, koji ga tek trebaju upoznati. Time će postati bogatiji za spoznaju maritimnosti i biti sudionici zajedničkog iskustva maritimnog bratstva. Ovu je novelu autor uvrstio u svoju prvu zbirku pripovjedaka *Ivanjski krijesovi* i datirao je „Zagreb, augusta 1918“ (Bartulović 1920: 214), a u istu je zbirku uvrstio još nekoliko novela iz otočkog svijeta i života. To su: „Visko Sila“ datirana „Maribor, decembra 1914“ (Isto: 70), „Paklena“ datirana „Graz, jula 1916“ (Isto: 113) i „Mare Danica“ datirana „Karlau, maj 1917“ (Isto: 192).

Tim otočkim novelama u istoj zbirci prethodi „Lisztova rapsodija“, datirana „Maribor, oktobar 1914“ (Isto: 19), s mjestom radnje u jednom gradskom, splitskom salonu, i smjelo otvorenim završetkom, dekadentnog ugođaja na tragu D’Annunzijeve proze, u kojoj se ranoproljetni morski krajolik otvara pogledu s prozora:

Na moru više nema one jezive zimnje mrežice, što tako plaši čovjeka u hladnim predvečerjima, misleći na duge noći. Naprotiv, kanal se pružio gladak i mek, prevučen tankim slojem magle, i njiše se u dugim i laganim valovima, kao disanje jakih grudiju poslije sna. Od časa do časa, sve slabiji udarci bure poskorupe površinu, bezbroj tamnih jezičaca preleti kratkim prostorom, zavije se u okrug, pa se i opet sve smiri u širokoj glatkoći i tišini vedroga dana. Jedra na moru, jedva su i nategnuta. Odmiču polagano, rekbi svečano, jedva naginjući brodicu. Što dalje gledaš, to ih je više. U dalekoj pozadini, gdje su otoci navukili na se nešto gušći veo magle, vide se još samo kao sitne bijele maramice, kojima odlazeći otočani pozdravljaju bijeli grad (Isto: 5–6).

Datumi pod novelama potvrđuju da su bile napisane po sjećanju na primorski krajolik, a zapravo s krutim ograničenjima zatvorskog života.⁵ U otočkim novelama ključni su autorovo rodno mjesto, Starigrad na Hvaru, kako se u Bartulovićeva vrijeme pisalo taj toponim,⁶ i njegova neposredna okolina. Dok novela o otočkom mentalitetu i temperamentu karakterističnim za lik dječaka i potom mladića Viska kulminira njegovim raskidom s okolinom i nepovratnim napuštanjem zavičaja,⁷ priča o preponosnoj i izbirljivoj Mare, kojoj su zato i nadjenuli nadimak Danica, završava njenim tragičnim padom u ludilo. Oba lika prekoračuju granice skućene sredine u kojoj vladaju konzervativne norme ponašanja i nepisana pravila međuljudskih odnosa. U trećoj noveli „Paklena“, datiranoj u Grazu jula 1916., protagonist je prostor, morska uvala strašnog imena.⁸ Bartulovićeva Paklena je nedostupan, jeziv *locus*, gdje se nalazi pećina povezana s činima samog Sotone, odnosno višćuna, vješca prema pučkom vjerovanju, tako da ni seoski župnik don Mate ne uspijeva odagnati praznovjerja vezana za mjesto gdje grešnici skončavaju u mukama, gdje vladaju munje, gromovi i oluje. „Paklena“ je atipična Bartulovićeva pripovijetka, u kojoj on, umjesto često opisanih konkretnih ljudskih sudbina, otvara prostor fantastici, pučkim vjerovanjima i praznovjerju kao lokalnim fenomenima.

5 O pojedinostima toga života svjedoči roman *Moj prijatelj Tonislav Malvasija* (Bartulović 1940).

6 Od antičkog Pharos, toponim je postao Starigrad, talijanski Cittavecchia, a od sredine '60-ih godina 20. stoljeća koristi se i službeno ime mjesta Stari Grad.

7 Ovoj noveli prethodi autorova posveta: „Prijateljima. Pavi Vranjicanu i Jakovu Franetoviću, težacima u Starom gradu, da vide, da sam se i ja njih sjećao u danima, kad su se oni prvi odvažili, da se sjete mene, i da mi pruže parče bratske i prijateljske utjehe“ (Bartulović 1920: 23). Ne znamo o kakvoj se utjehi radilo, možda o podršci u trenutku njegovog hapšenja i privođenja u Splitu 1914. Lik otočkog radnika boljševika Vice Bega u romanu *Na prelomu* poklapa se sa životopisom Starograđanina Pavla Vranjicana, revolucionara i partizana (1888.–1946.), Bartulovićevog suvremenika.

8 Domorocima je poznato da Bartulović taj toponim namjerno iskivljuje kako bi nagovijestio legende i vjerovanja vezana za to mjesto. Inače, na otoku Hvaru i neke uvale nose ime Paklina, prema staroj riječi paklina, u značenju smola koja se cijedi s borova, mjesto gdje vlada velika vrućina, što se zbog nedosljedne upotrebe iskivilo u oblik „paklen“, toponim danas uvriježen i za arhipelag ispred grada Hvara, tzv. Paklene otoke.

143

U kasnijoj, potencijalno najuspjelijoj (Maroević 1995: 406)⁹ zbirci pripovjedaka *Ljudi na ostrvu* (Bartulović 1931), likovi ponovno otkrivaju većini čitalaca nepoznate ili manje poznate odlike mediteranskog mentaliteta. U prvoj, naslovljenoj „Martin Lijun i Bartić Bat“, iz vremena pomora od kuge sredinom 19. stoljeća, on bezdušnog, bezbožnog i nasilnog Vlaha (tog vječnog „drugog“¹⁰ u odnosu na same otočane i njihov svjetonazor), koji se jedini hvata ukoštac sa strahotama sveopćeg pomora, suprotstavlja krhkom mještatinu Bartiću, koji preživljava pukim čudom, a zatim ih povezuje u nevjerovatno bratstvo. Slijede potom različita zastranjivanja i fiksacije otočana, poput očeve u „Sinovljevoj gospoји“ (i ovdje je gospoја „druga“!), tragičnog prepleta sudbina dviju sestara oko istog ljubavnika, vezanosti starog kapetana za svoj brod o blagdanu svetog Mikule i, naposljetku, mistična drevna tradicija „Za križen“.¹¹ Istovremene procesije u Bartulovićevoj interpretaciji spajaju četiri otočka sela u hodočašću kojim najčešće bosonogi križonoše ispunjavaju zavjet ili okajavaju grijehе, uz pratnju crkvenih pjevača koji čuvaju i prenose otočku pučku i nabožnu baštinu.

U toj se prozi Bartulović očituje ne samo kao vrlo dobar pripovjedač, nego i kao svojevrstan antropolog, etnolog i kulturolog koji prenosi i književno elaborira običaje, navade i

9 Tonko Maroević je napisao da bi Bartulovićeva zbirka *Ljudi na ostrvu* mogla doživjeti „eventualnu antologizaciju i posmrtnu rehabilitaciju“. Nažalost, Tonko Maroević (1941.–2020.), i sam porijeklom iz starigradske obitelji, nije stigao sudjelovati na skupu „Niko Bartulović: vrtlog ideја i identiteta“, a sigurna sam da bi njegov prilog razmjeni mišljenја i zborniku bio dragocjen. I Miljenko Jergović je visoko vrednovao ovu Bartulovićevu zbirku (Jergović 2019).

10 Bartulovićevi „drugi“ na otoku su u pravilu došljaci s kopna, „Vlasi“, kako su ih mještani zvali. I njegova je majka bila s kopna, iz mjesta Drašnice na Makarskom primorju, isto kao i „Stane Vlahinja“, majka Ive Tadića, njegovog alter ega, protagonista romana *Na prelomu*.

11 Godine 2009. procesija „Za križen“ uvrštena je na UNESCO-v popis nematerijalne svjetske baštine u Europi, a sastoji se od šest istovremenih procesija iz hvarskih kopnenih sela – Pitve, Vrisnik, Vrbnik, Svirče, Vrbanj i Vrboska, s konačnim dolaskom križonoše i njegovih pratilaca u gradić Jelsu.

mentalitet primorskog podneblja i povezuje ih s kopnom i njegovim posebnostima. Te su mu namjere, dakako, olakšali upravo boravak u Beogradu i veze s književnim krugovima između dva rata, kao što je već bio slučaj i njegovog starijeg suotočanina, Brušanina Sibe Miličića (Roić, Šeatović 2018).

Desetljeće između 1920. i 1930. godine bilo je iznimno važno za elaboraciju Bartulovićeve ideje Jadrana. Postavljen 1920. za intendanta splitskog kazališta (službeno: Narodnog pozorišta za Dalmaciju), smatrao je da domaćoj publici treba predstaviti zavičajnu dramu, pa je tako nadopisao i za teatar prilagodio Botičev ep *Bijedna Mara* (Bartulović 1922; Pavlović 2003), kao omaž gradu. Godine 1922. osnovano je u Splitu pomorsko udruženje Jadranska straža (Machiedo Mladinić 2005), s ciljem kulturnog i ekonomskog unapređenja Jadranskoga mora i primorja, s prvim i doživotnim predsjednikom, Starograđaninom Jurjem Biankinijem. Udruženje je djelovalo u dvadeset područnih odbora u zemlji (odziv je zaista bio iskren i masovan, ne samo kod stanovnika iz primorskih krajeva ili primorskog porijekla) i u deset odbora u evropskim i prekomorskim zemljama. Nastalo za vrijeme prve talijanske okupacije Dalmacije, u početku je bilo usmjereno ponajprije na obranu zemlje od stranih posezanja i zaštitu nacionalnih interesa na moru. Prema novom statutu iz 1927., glavna zadaća Jadranske straže bila je očuvanje nacionalnih obilježja i pomorske tradicije zemlje, širenje narodne svijesti o važnosti Jadranskoga mora, unapređenje njegova iskorištavanja te razvoj jadranske orijentacije. Dobrovoljnim priložima sagrađen je 1933. školski brod „Jadran“, namijenjen ratnoj mornarici. U razdoblju od 1923. do 1941. u Splitu je štampan mjesečnik *Jadranska straža*¹² a zatim i različite publikacije u Pomorskoj biblioteci, u kojima se posebice njegovala

12 Časopis *Jadranska straža* od 1923. čvrsto i sustavno opire se svakoj, ponajprije talijanskoj dominaciji na istočnoj obali Jadrana. U samom listu i među književnim priložima nema prijevoda s talijanskog, premda se lirika i proza prevode sa španjolskog, katalonskog, engleskog, francuskog, portugalskog, njemačkog, ruskog, poljskog, japanskog (Roić 2015).

145

književnost pomorske tematike (Bartulović 1927). S približno 180.000 članova 1939. bila je to najbrojnija organizacija u zemlji (no pokušaj njezine obnove u Rijeci 1954. nije uspio).

U martu 1928., na ispraćaju, iz Splita, posmrtnih ostataka prvog predsjednika udruženja Jurja Biankinija (1847.–1928.), kao istaknuti član Jadranske straže i Biankinijev sumještaniin Bartulović je u svom govoru sažeo njene ciljeve, i istaknuo mjesto rodnoga Starigrada u vlastitom svjetonazoru:

Tužni zbore! Kao mornar što sklanja umornu glavu u dno broda, ne da spava, nego da bdije i da pazi na vjetrove i na oluje, tako danas polazi veliki kormilar da budno oko svoje položi u grudi pitomoga ostrva našega. Koliko puta je naš rodoljubni Starigrad dočekivao svoj ponos i svoju diku u moru naših starih hrvatskih trobojnica i kasnijih jugoslavenskih barjaka, sa glazbom i pucanjem prangija, pa možete zamisliti kako bolno srce sviju starograđana, što danas moraju da ga prime slomljena srca. Starigrad je njega volio tim više, jer je znao koliko i kako rođeni sin voli svoj nezaboravni Starigrad. Nikada ni u momentu najveće slave, gdje bilo da bilo, nije Biankini zaboravio da je ponos biti sinom grada koji je Otadžbini dao Hektorovića, Ljubića, Politea i tolike druge. Danas se on vraća da stupi u krug slavnih Starograđana, a to znači da se vraća da živi među nama u Starigradu. Starigrad će primiti Biankinija sa velikom boli, ponosan da će se od sada na njegovom Budincu nalaziti veliki oltar Patrijarha svega Slavenstva, kao što ga nazvaše braća Česi. I Starigrad primajući ga, zna da ovaj dostojni sin naših morskih vukova, mornara i težaka, dolazi k njemu da zabilježi, tu na našem groblju, jedno sveto mjesto, koje će značiti za sve jugoslavenske generacije novi nalog obrane našega Jadrana i da će biti budni čuvar i stražar na bojnoj liniji hvarskoj, te neće dozvoliti da naš Jadran bude od ničije ruke oskvrnut. To mjesto će značiti: nikada nitko u Jugoslaviji neće dozvoliti da Jadran bude oskvrnut i da tuđinska noga ovamo pokroči. U ime Starograđana njegovih, koji su ga volili i koje je on silno volio, koji su mu zahvalni na svemu što je za njih učinio, koji se njime ponose, ja se klanjam njegovom pepelu i kličem mu slava! (Slava!) (Bartulović 1928).

Još 1925. Bartulović je u *Srpskom književnom glasniku* objavio dulji rad „More u našoj književnosti“, koji je dvije godine kasnije u Splitu objavljen u knjizi; 1932. je u Beogradu uredio *Spomenicu povodom desetogodišnjice udruženja Jadranske straže*¹³ a 1935. priredio i objavio *Jadransku antologiju* (Bartulović 1935), zbirku stihova Južnih Slavena posvećenih Jadranu. Ti su projekti u intelektualnoj zajednici i tadašnjem kulturnom polju na prostoru zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca nastojali potaknuti takozvano „horizontalno drugarstvo“, prisutno inače kod nacionalne pripadnosti; prema odjecima u kritici, autor je u svojoj namjeri dijelom i uspio.

Od 1925. nastanjen u Beogradu, Bartulović piše svoj prvi roman i datira ga „Split, g. 1927–28“ (Bartulović 1929: 264). Objavljen s predgovorom Vladimira Ćorovića kao 214. knjiga XXXII. kola prestižne nacionalne edicije Srpske književne zadruge, čiji je predsjednik tada bio Pavle Popović,¹⁴ roman *Na prelomu* dobiva iste godine i nagradu Ministarstva prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁵

Artikuliran u tri cjeline nejednake duljine: „Povratak“, „Jutarnje ljubavi“ i „Polomljena koplja“, roman *Na prelomu* tematizira predratne, ratne i poslijeratne godine u Starigradu, rodnom mjestu protagonista Ive Tadića. Brojne su Tadićeve biografske podudarnosti s autorom, na što upozorava i predgovaratelj. No, roman ipak nije ni autobiografski ni autofikcionalan,

13 Beograd, Planeta 1932. Spomenica je upotpunjena brojnim fotografijama, na uvodnom mjestu kralja i prestolonasljednika. Posljednji tekst u zborniku je Bartulovićev, „Savremeni duh u Straži“, str. 126–127.

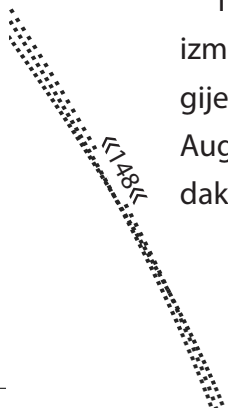
14 Da je beogradski kulturni krug prihvatio ideju Jadrana u književnosti svjedoče 1926. i 1927. godine u istoj ediciji objavljene zbirke pripovjedaka Sibe Miličića *Borovi i masline* i *Žena i čovek*, koji, za razliku od Bartulovića, piše ekavicom. U zbirku *Sedam pripovedaka*, Beograd: Narodna knjižnica 1929., uvrštena je Bartulovićeva „Martin Lijun i Bartić Bat“. Ostalih šest autora su: Ivo Andrić, Stojan Živadinović, Božidar Kovačević, Veljko Milićević, Sibe Miličić i Rastko Petrović. Sibe Miličić objavljuje svoje radove u *Letopisu Matice srpske* od 1908., a njegova *Knjiga radosti*, objavljena 1920., doživjela je vrlo pozitivne kritike.

15 I kasnije objavljena zbirka *Ljudi na ostrvu* dobila je 1931. nagradu Kolarčeve zadužbine, pripovijetka „Ljubav na odru“ nagradu lista *Politika* a pripovijetka „Sinovljeva gospoja“ nagradu „Cvijeta Zuzorić“.

147

karakterizira ga ponajviše autobiografizam, uz umetnute fikcionalne dijelove. U središtu radnje su mjesto, primorski gradić i njegova mlada generacija, preko koje se prelamaju povijesni događaji: od polomljenog koplja crno-žute zastave na sudu, preko odjeka političkih događaja s kopna i nesposobnosti da se artikuliraju i mirno konfrontiraju politički stavovi. Pokušaji završavaju tučom, kaosom, intervencijom krutih snaga reda. Treći, najobuhvatniji dio romana, „Polomljena koplja“, donosi ratnu sudbinu glavnog lika lišenu elemenata autobiografizma, te prelazi u fikciju. Vlastitu ratnu i poslijeratnu sudbinu, kao opravdanje zbog dugog izbjivanja iz rodnog mjesta, protagonist Ivo Tadić pripovijeda Veri, djevojci za koju misli da bi s njom mogao ostvariti trajnu vezu: bio je unovačen kao „politički sumnjivac“ i, kako piše, „bačen najprije na Italiju“, gdje je bio ranjen (preuzima podatak iz životopisa Crnjanskog), a zatim prebačen na sjeverni front, odakle je prebjegao Rusima i kao dobrovoljac dospio čak do Sibira (preuzima podatak iz Miličićevog životopisa). Kraj rata je donio razočaranje koje Ivo rezimira ovako: „Osjećam se kao zaostatak. Niti okvir pripada meni, niti ja okviru“ (Bartulović 1929: 191). I emocionalno i politički Ivo Tadić zauvijek napušta rodni otok, poražen i razočaran, s gorkom spoznajom da je promjene nemoguće ostvariti. No, za nešto više od deset godina neki će likovi, odnosno stvarne osobe prema kojima su likovi iz ovog romana oblikovani, preuzeti odgovornost i iz Drugog svjetskog rata izaći kao pobjednici. Premda će mjesto radnje u nekoliko kasnijih pripovjedaka Bartulović smjestiti u Beograd, njegova će proza ostati duboko vezana za njegov zavičajni dalmatinski prostor.

I doista, može se reći da je književni doprinos Nike Bartulovića zastao i ostao „na prelomu“ između 1940. i 1945. U *Antologiji savremenih hrvatskih pripovjedača*, koju je Krešimir Georgijević uredio i objavio u Beogradu 1940., našli su se okupljeni sljedeći pisci: Vladimir Nazor, August Cesarec, Niko Bartulović, Slavko Kolar, Đuro Vilović, Ahmed Muradbegović, Mile Budak, Slavko Batušić, Danko Anđelinović, Luka Perković, Vjekoslav Majer, Mihovil Pavlek Miški-

na, Novak Simić, Alija Nametak, Ivan Goran Kovačić, Ivo Kozarčanin, Hasan Kikić, Stjepan Mihaljić, Mato Lovrak i Vjekoslav Kaleb. U toj su zbirci posljednji put jedan kraj drugog okupljeni autori našeg jezika čija će sudbina biti tragično nejednaka tokom samo pet godina koje su uslijedile: neki će od njih biti strijeljani, drugi ubijeni ili nestali, a među njima će se naći i sam poslijeratni predsjednik Narodne Republike Hrvatske, kao i heroji, izdajnici ili navodni izdajnici. O Niki Bartuloviću Georgijević piše:

U krugu Književnog juga je i Niko Bartulović, veoma živ i temperamentan pripovjedač, koji je dao nekoliko vanrednih slika iz života ljudi na ostrvu Hvaru i roman s tezom *Na prelomu*. [...] Kad dadne izraza svom južnjačkom temperamentu, onom konglomeratu krvi i nagona koji pale naše ljude s juga, onda je on svjež i neodoljive snage (Georgijević 1940: XII).

Međutim, u antologiji Gojka Tešića *Zli volšebnici* iz 1983. Bartulović se našao među srpskim piscima kao „autor koji je u toku rata sarađivao s okupatorima ili je sam bio protivnik NOP-a“ (Tešić 1983: 584), što je bila karakteristika koja je ovog pisca pratila sve do najnovijih uvida u njegov životni put i tragičnu sudbinu.

U sintetičnom prikazu književnosti otoka Hvara, koji je u istoimenoj monografiji sačinio Tonko Maroević, Niko Bartulović našao je, s pravom, svoju zavičajnu i tematološku pripadnost (Maroević 1995: 416).

Ima li književni doprinos Nike Bartulovića pravo na prostornu i kulturnu pripadnost, ili i dalje mora stajati „na prelomu“ epoha, kultura, političkih formacija? Mislim da se svakako preliminarno može odgovoriti, a uvjeren sam da će i radovi u ovom zborniku to pokazati i potvrditi: književna i esejistička proza Nike Bartulovića pripada i zavičajnoj, i hrvatskoj i srpskoj, po svojim tematskim interesima i slovenskoj kulturi, a otvorena je i za češka i talijanska književna i kulturna prožimanja.

Način promišljanja prostora u književnosti promijenio se početkom ovog, trećeg milenija, otkad je zaokret prema prostoru ili prostorni zaokret (*spatial turn*) postao tema rasprava povjesničara, geografa, sociologa, teoretičara kulture i književnosti (Westphal 2009). Ta nova kritička orijentacija rezultat je nekoliko činilaca: najprije, krize država-nacija, ili jednonacionalnih država kakve su formirane u Evropi zaključno s 19. stoljećem, globalizacije i umnožavanja prostora, predmeta i praksi koji ljudima stoje na raspolaganju ili su im pak oduzeti. Goruće pitanje teritorijalnosti obilježilo je ratne godine na prostoru bivše Jugoslavije, neka su pitanja ostala otvorena i danas, dok se činilo da su u drugim evropskim zemljama opća pitanja granica zaključena koncem '80-ih godina. Od '90-ih godina 20. stoljeća granice se mijenjaju i, odnedavno, ne samo na prostoru Zapadnog Balkana. S gorkom činjenicom da granice nisu nestale suočavaju se migranti koji s istoka ili juga nastoje doći u zapadnoevropske zemlje. Također, od '90-ih godina 20. stoljeća rasprava o kulturi obogaćena je pojmom kulturnog i književnog polja (Bourdieu 1992; Burdije 2003), odnosno književno-historiografske strukture koja omogućuje razmatranje aktera u novonastalim ili prošlim uvjetima književne proizvodnje. Kategorija književnog polja kao ekonomsko-spacijalna kategorija omogućuje usporedbu njegovog funkcioniranja u različitim razdobljima. Za ideju Jadrana Nike Bartulovića relevantno je funkcioniranje književnog polja u vremenu 1914.–1941., polja koje je obuhvaćalo književnosti na tom prostoru na kojem su se također mijenjale granice, kada je literatura, uz kulturnu, imala i političku ulogu u izgradnji nadnacionalnog identiteta (Wachtel 1998). U vremenu između dva rata spacijalnost je zadobila novo značenje u granicama omeđene prostornosti u kojoj je centralno mjesto zauzimala prijestolnica s pripadajućom nacionalnom simbolikom, a Jadran i njegovi otočki prostori bili su nositelji specifičnog spacijalnog i imagološkog potencijala.¹⁶ Otočki prostor, izmješten i udaljen od kopna, predstavlja se tako kao i drugi prostor, i pejsažno,

16 Treba podsjetiti da je Split po svojoj važnosti tih godina bio drugi grad u zemlji, poslije Beograda.

klimatski, običajno, etnološki i antropološki. I ne samo to, bio je to i jezično izmješten prostor, lociran dalje od središta koje je pripadalo prijestolnici u toj mjeri da je Bartulović svoj roman *Na prelomu* morao popratiti Rječnikom nepoznatih riječi, imena i fraza (Bartulović 1929: Rječnik).¹⁷ Kako je došlo do toga da jednostavni puk usvoji strani (venetski, talijanski) idiom, objašnjava pripovjedač u slučaju Splicićanina Tonislava Malvasije:

Još dok je bio dijete [...] naučio je da brblja italijanski, u najpokvarenijem venecijanskom dijalektu, i silno se ponosio time. Bila je to prva odlika kojom se za sva vremena odvojio od svih ostalih Malvasija, zagorskih prostaka, kojom se stopio sa gospodskim sojem. A italijanaška gospoda, koja su u svojoj politici računala baš na tu sujetu malih ljudi, razvila su baš između sitnih trgovčića i zanatlija najveću djelatnost, pa je njoj podlegao i Malvasija. Bilo je to utoliko čudnovatije što je kod čitavog malog puka u Dalmaciji, prema svemu što je dolazilo sa druge obale, a naročito prema mornarima, još od davnine postojalo takvo duboko nipodaštavanje, kao prema nečem što je slabušno i nejunačko, da i sam Malvasija nije mogao da se pomiri sa nazivom „Italijanaš“, već se radije nazivao „autonomašem“ [...] (Bartulović 1941: 36–37).

Ono što je Bartulović na civilizacijskom i političkom planu odbacivao, pokazalo se s druge strane kao dio njegove zavičajne baštine koja se jasno očitovala u potrebi da svom romanu pridoda bogat niz nepoznatih riječi, imena i fraza na osam gusto ispisanih stranica. Većina su od njih talijanizmi u formi prilagođenih venetizama, koji su s vremenom izgovorom i grafijom slavenizirani, uz poneku staru riječ i frazem koje su sigurno donijeli moreplovci. Upoznati i prihvatiti Jadran značilo je i to, razumjeti i prihvatiti i njegovu „drugost“, posebnost i samosvojnost njegovog povijesnog i civilizacijskog razvoja.

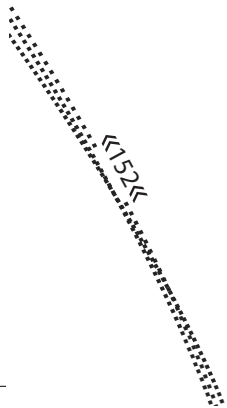
17 Roman je tiskan ćirilicom, pa riječi u rječniku slijede azbučni niz, a talijanski, engleski, francuski i latinski izrazi štampani su latinicom.

Kasnija, nažalost preopsežna, nedovoljno redigirana i zbog nesigurnosti ratnog vremena svakako u grču ispisana proširena verzija romana *Na prelomu, Glas iz gorućeg grma* (Bartulović 2005), obiluje brojnim ispovjednim i, u stanovitom smislu, opravdavajućim autorovim iskazima. O toj su verziji sudovi suvremene kritike različiti. Igor Mandić smatra da je

[P]rikazujući političke prilike 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća, na relaciji Stari Grad–Split–Zagreb–Prag–Rijeka–Beograd, Bartulović opisao sebe u glavnom liku, ali je u koloplet događanja uvukao stotinjak pravih / stvarnih osoba iz ondašnjega društvenoga i političko-kulturnoga svijeta, tako da ta „dokumentarnost“ upravo i baš danas snažno evokativno odjekuje. Dok je autobiografizam suvremene hrvatske proze prevladavajuće intimistički („sitno kaluđerski“), ili čak glupavo ezopovski („s ključem!“), Bartulović je nepoštedno svoje pismo temeljio na pravim činjenicama i u vezi sa značajnim osobama (Mandić 2003).

S druge strane, Miljenko Jergović ističe vrijednosti Bartulovićeve novelistike i čudi se koliko su sudbine likova u nesrazmjeru s onim što mu je poznato o autorovom životnom putu:

Za razliku od romana, teškog i kvrgavog, dramaturški neuravnoteženog, umnogome nedovršenog, koji je odavao pisca površnog i opterećenog modama epohe, Bartulovićeve su pripovijetke djelo iznimno kultiviranog, samosvjesnog i darovitog pripovjedača, kakvih ne samo da nije u nas bilo mnogo, nego ovom knjigom predgovarač „Ex ponta“ ravnopravno suobraća s narastajućim pripovjedačkim djelom Andrićevim. [...] Bartulović je sjajan tumač i znalac ljudskih karaktera, kroničar otočkog svijeta, njegovih naravi, velikih nevolja i sitnih sreća. Čitajući „Ljude na ostrvu“ čovjek često dolazi u priliku da se čudi tom neobičnom nesrazmjeru i nesporazumu ne samo između pisca i njegove biografije, nego i između životnih, socijalnih, emocionalnih razloga likova iz njegove književnosti i onoga što je u svome životu mislio, radio i osjećao sam Niko Bartulović. Nije neobično – štoviše, vrlo je to obično! – da likovi iz književne fikcije budu pametniji od svoga tvorca, te da lik pripo-

vjedača biva pametnijim od umjetnika koji ga je stvorio, ali čudom se, ipak, čini da se čovjekovi životni rezoni baš toliko razlikuju od rezona njegove mašte (Jergović 2019).

Jadran je za Bartulovića bio sastavni dio cjelokupne države, slavenski Jadran istočne obale, s koje on na onu zapadnu gleda isključivo s pozicija Jadranske straže. Slavenski Jadran povezan je s morskim prostranstvom Mediterana, pa je prema tom itinereru bilo ostvareno i sredozemno krstarenje zajedno s piscima jugoslavenskog PEN kluba.¹⁸ Premda je u godinama svog gorljivog angažmana za maritimno bratstvo odbacio promišljanje i objašnjavanje dubokog romanskog traga u istočnojadranskoj civilizaciji, Bartulovićeve lektire, bibliografija i podaci koje posjedujemo o njegovom univerzitetskom studiju u Pragu i Grazu svjedoče da je vrlo dobro poznao talijanski jezik, književnost i kulturu. O njegovom književnom ukusu svjedoči i izbor prevedenog romana, jedinstvene priče u cjelokupnoj talijanskoj književnosti, o fenomenu metempsihoze, Bontempellijevog *Sina dveju majki*.¹⁹

Bartulović je slavenski Jadran gorljivo i zaneseno branio, zagovarao i pronosio njegova obilježja i ljepote svojim suvremenicima i zemljacima, dok su istovremeno njegova književna djela donosila uznemirujuću, tragičnu i bolnu sliku života na obali. Njegovi ženski likovi koji su se pokušali emancipirati, dočekani su s prezirom, osudom, fizičkom prijetnjom i padom (Đovanina, Mare, Danica), a i muški su likovi otočana ostali zatočnici prošlosti i drevnih običaja, nesposobni da se uključe u preobrazbe što ih je od njih zahtijevalo moderno doba. Ne samo na otoku, i u gradovima, pa i u tamnici njegovi likovi ne znaju za progres i

18 Bartulović je objavio kratki putopis o putovanju s članovima PEN kluba po Dalmaciji i Mediteranu: *Beogradski književnici na Jadranu: utisci i uspomene s puta članova Beogradskog PEN kluba*. Beograd: Putnik 1930. Iste godine održao je predavanje *Jadran a Slovane* u Pragu, objavljeno kao poseban otisak u *Československo-Jugoslavenska revue*, I/(1930), 3, str. 1–7.

19 Roman je izašao u Italiji 1929. a Bartulovićev prijevod već iduće godine. Usp. prilog Sandre Milanko u ovom zborniku.

emancipaciju („Plava“, „Lisztova rapsodija“, „Tri divna druga“), a groteskne atmosfere vladaju u „Župnikovom smijehu“, „Martinu Lijunu i Bartiću Batu“ i *Mom prijatelju Tonislavu Malvasiji*.

Bartulović je pisao i djelovao unutar književnog polja kojem su bili svojstveni različiti ideološki, politički i kulturološki elementi u dramatičnim vremenima između 1914. i 1945. a njegovo mjesto, uloga i doprinos smiju i mogu danas, na vremenskoj distanci jednog ljudskog vijeka, biti kritički vrednovani. Njegov Jadran i, posebno, njegov otočki prostor nose specifičan spacijalni i imagološki potencijal. Analogno procesima u talijanskoj kulturi, u kojoj su Sicilijanci Verga i Pirandello i Sardinjanka Grazia Deledda ugradili „drugost“ ispričanu književnim sredstvima, i Bartulović je, kao *poeta minor*, svojom gotovo misionarskom spisateljskom vokacijom izgradio vlastiti prilog kulturi svoga vremena, koju baštinimo.

IZVORI

Bartulović, Niko. „Dva saputnika“. *Književni jug*, 2. 4. 1919: 174–178.

Bartulović, Niko. *Ivanjski krijesovi. Novele*. Zagreb: Tipografija, 1920.

Bartulović, Niko. *Bijedna Mara. Drama u 4 čina prema eposu Luke Botića*, Split: Jugoslavenska knjižara, 1922.

Bartulović, Niko. „Naše more“. *Jadranska straža*, 8. 8. 1930.

Bartulović, Niko. „Nekrolog Jurju Biankiniju“. *Jadranska straža*, 7. 5. 1928.

Бартуловић, Нико. *Људи на осџрву*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1931.

Бартуловић, Нико. *На ѓрелому*. Београд: Српска књижевна задруга, 1929.

Bartulović, Niko. *Jadranska antologija: knjiga prva: stihovi*. Split: Jadranska straža, 1935.

Бартуловић, Нико. *Приџовеџке*. Београд: Српска књижевна задруга, 1938.

Бартуловић, Нико. *Мој ѓријатељ Тонислав Малвасија*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, 1940.

Bartulović, Niko. *Glas iz gorućeg grma*. Prvi dio. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003.

LITERATURA

- Bourdieu, Pierre. *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil, 1992.
- Бурдије, Пјер. *Правила уметности. Генеза и структура поља књижевности*. Прев. Владимир Капор et al. Нови Сад: Светови, 2003.
- Georgijević, Krešimir. *Antologija savremenih hrvatskih pripovjedača*. Beograd: Državna štamparija, 1940.
- Jergović, Miljenko. „Zavičajne hvarske priče prezrenog sina malene hrvatske književnosti“. 4. 7. 2022. <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/pise-miljenko-jergovic-zavicajne-hvarske-price-prezrenog-sina-malene-hrvatske-knjizevnosti-9035780>
- Machiedo Mladinić, Norka. *Jadranska straža 1922.–1941*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.
- Mandić, Igor. „Demokracija ili cinizam“. 4. 7. 2022. <https://arhiva.portalnovosti.com/2010/05/demokracija-ili-cinizam/>
- Maroević, Tonko. „Književnost otoka Hvara“. U: *Otok Hvar. Monografija*. Miro A. Mihovilović et al. Zagreb: Matica hrvatska, 1995, 406–418.
- Pavlović, Cvijeta. „Bijedna Mara – dramatizacija Nike Bartulovića“. *Dani hvarskog kazališta*, 29. 1. 2003, 231–241.
- Roić, Sanja. „Pripadnici splitskog kulturnog kruga kao prevoditelji i posrednici kulturnih transfera (1918.–1945.)“. U: *Split i Vladan Desnica 1918.–1945*. Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: FF press, 2016, 157–170.
- Роић, Сања; Шеатовић, Светлана (ур.). *Јосип Сибе Миличић – време, њосиор, судбине*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност et al., 2018.
- Tešić, Gojko. *Zli volšebnici. Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917–1943*. Beograd – Novi Sad: Matica srpska – Slovo ljubve, 1983.
- Wachtel, Andrew Baruch. *Making a nation, breaking a nation: literature and cultural politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press, 1998.
- Westphal, Bertrand. *Geocritica. Reale Finzione Spazio*. Roma: Armando, 2009.

Sanja Roić

THE IDEA OF THE ADRIATIC IN NIKO BARTULOVIĆ'S OEUVRE

Summary

Born in 1890 and raised in Old Town on Hvar island located in Middle Dalmatia, formed in Split, Prague, and Graz as well as in Austrian dungeons from 1914 to 1917, Niko Bartulović formed and conveyed his idea of the Adriatic already since the beginning of the 20s. He did so in his literary and editorial pieces of writing, criticism, and editorial policy, magazines, especially the one named *Jadranska straža* (*the Adriatic Guard*) and its publications, and also in his public appearances. Through the *Jadranska straža* (the Adriatic Guard) association which had its committees throughout Yugoslavia, he tirelessly spread the ideas of the eastern Adriatic coast beauty of the landscape, resources, and economic potentials. In his literary works the action most often takes place in a coastal or island environment. From the point of view of geocriticism, Niko Bartulović's literary oeuvre origin can also be determined as belonging to his homeland - Hvar island, and the Croatian and Serbian literary corpus. The inaccurate data on his last days existing in relevant examinations and publications for years, need - based on insights gained during the "Niko Bartulović: A Vortex of Ideas and Identity" gathering will be corrected. *Keywords:* Niko Bartulović, Slavic Adriatic, Old Town on Hvar island, Split, *Jadranska straža* (the *Adriatic Guard*), cultural integration, literary field, geocriticism

